

Організація інформаційних ресурсів для оптимізації їх використання

У статті обґрунтовано необхідність модифікації масивів інформаційних документів з метою раціонального розміщення бібліотечних фондів, від чого значною мірою залежить ефективність обслуговування користувачів великих книгозбірень. Розглянуто технології коригування топології документних ресурсів з наближенням найбільш актуальних видань до зони оперативного обслуговування читачів.

Основною умовою існування та розвитку суспільства є соціально-комунікативна діяльність. З розвитком суспільного прогресу, ускладненням інформаційних потреб постійно зростають обсяги документних ресурсів та темпи їх доведення до користувачів. Дослідження особливостей інформаційних масивів як динамічної багатофункціональної системи, спрямованої на задоволення комунікаційних потреб суспільства, дає змогу визначити основні фактори оптимізації їх функціонування. Так, подальший розвиток документно-комунікаційної сфери неможливий без інформаційної техніки та технологій, на впровадження яких та удосконалення засобів документування та розповсюдження інформації і спрямовані тематичні науково-дослідні роботи НБУВ. У даній статті розглядається проблема раціональної організації масивів інформаційних документів, яка лежить в основі більшості інформаційних процесів. Це потребує знань про особливості створення, руху та кумуляції документів у суспільстві, що відбиваються через функціонування документних потоків та масивів.

Актуальній проблемі організації та модифікації інформаційних ресурсів приділялася увага у роботах таких відомих фахівців бібліотечної справи, як Дж. Солтон [4], Л. Й. Костенко [1; 2], А. А. Соляник [5], В. І. Терешин [6] та ін. У цій статті особливу увагу приділено аналізу структури фонду бібліотеки та його поділу для адаптації технології бібліотечного обслуговування до потреб користувачів.

Ефективність розвитку документних комунікацій значною мірою залежить від того, наскільки раціонально організовані та функціонують документні масиви. Бібліотечний фонд – це освоєний

масив документів, зібрання різних документів, підібране відповідно до профілю бібліотеки, її завдань, інтересів і запитів читачів, та організоване певним чином. Важливою ознакою фонду є його відбиття у довідково-пошуковому апараті. Згідно з теорією системного підходу бібліотечний фонд є підсистемою більш загальної системи – бібліотеки в цілому, де кожна з підсистем виконує власні функції. З огляду на кінцеву мету бібліотечної діяльності найбільш важливою функцією фонду є його використання користувачами книгозбірні.

Обсяг, склад, структура бібліотечного фонду змінюються під впливом зовнішнього та внутрішнього середовища і, в свою чергу, впливають на них через задоволення та формування інформаційних потреб користувачів. Ядро бібліотечного фонду – це необхідний мінімум документів, який повністю відображає функції, профіль, тип даної книгозбірні. Це видання, які користуються постійним попитом читачів і на які припадає значний відсоток усіх читацьких запитів.

Крім того, масивам документів притаманна така властивість, як пристосованість для вводу та виводу окремих видів документів з метою їх упорядкування та організації розповсюдження. Структура документного потоку у процесі його розповсюдження по різних соціальних інститутах, що відповідає за кумуляцію та збереження документів, перебудовується відповідно до вимог профілювання, раціональності розміщення, оптимальності використання тощо. Документний потік осідає у фондах, які обмежені простором. Ця обставина змушує проводити якісний відбір, профілювання, переведення фізично та морально застарілих видань до фондів допоміжного зберігання.

Як відомо, усі бібліотечні фонди поділяються на дві групи:

1. Активні, які збирають документи інтенсивного попиту. Документи малого попиту та застарілі

Самохіна Наталія Федорівна, провідний бібліотекар Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, аспірантка НБУВ.

поступово спрямовуються у фонди допоміжного зберігання (депозитарні, книгообмінні тощо). Ядро фонду при цьому зберігається.

2. Депозитарні фонди, які зберігають усі документи за профілем незалежно від року видання та інтенсивності попиту на них у даний період. Зберігають їх довічно, у зв'язку з чим фонд набуває функції державного архівного зберігання документів.

Сьогодні ми розуміємо, що актуальність фонду – наявність у ньому документів, що містять інформацію, яка необхідна абонентам для вирішення актуальних соціальних, економічних, господарських, наукових та інших завдань. Актуальність фонду потребує від нього високої інформативної ємності. Якщо яка-небудь частина фонду перебуває у бібліотеці без руху, то можна сказати, що інформаційна цінність її дорівнює нулю, і, отже, цю частину фонду треба перевести на інші рівні зберігання.

Адаптація організації бібліотечних фондів до завдань обслуговування читачів реалізується у різних формах: раціональне розміщення документів; наближення до зони оперативного обслуговування читачів найбільш актуальних та інформативних підфондів; розробка та впровадження технічних засобів і автоматизованих систем для скорочення часу пошуку документів у фонді; спрощення та прискорення обліку та обробки документів для швидкого надання їх читачеві.

Слід підкреслити, що один з основних шляхів раціональної організації основного фонду – створення у відділах обслуговування бібліотеки при читальних залах, на абонементі особливих підсобних фондів, куди включаються документи. Наявність таких підсобних фондів характерна для великих книгозбірень.

Зазначимо, що інтенсивність функціонування документних фондів, рівень відповідності їх складу потребам користувачів вимірюються такими кількісними показниками, як документовидача, читаність, обіг. Ці показники є основними критеріями оцінки якості документних фондів, орієнтованих на задоволення поточних інформаційних потреб користувачів. Так, до кількісних критеріїв (К) оцінки бібліотечного фонду належить середня документозабезпеченість читача; кількісне значення задоволення запитів абонентів бібліотеки, яке розраховується за формулою

$$K = \frac{3}{3},$$

тобто відношенням кількості задоволених запитів на документи з якоїсь теми (з) до загальної кількості запитів, що надійшли до книгозбірні з даної теми

(З). Достатньо якісним вважається забезпечення документами з даного фонду не менш ніж на 75–80 % запитів.

Дослідження кількості запитів та відмов бібліотеки дає змогу визначити надійність фонду та його інформативну цінність. Зіставляючи кількість відмов (В) і запитів (З), можна визначити якість комплектування фонду. Коефіцієнт відмов (к) в обслуговуванні визначається за формулою

$$k = \frac{B}{Z} \times 100\%.$$

Якщо, наприклад, бібліотекою відмовлено 20 запитів з 400, то к становить 5 %. Таким чином, статистичний аналіз бібліотечного фонду дає важливу інформацію, яка дозволяє значно підвищити надійність фонду.

Слід підкреслити, що у практику бібліотек усе ширше входить вибіркового обліку, у тому числі й щодо реєстрації заявок абонентів. Вибірковий облік скорочує час на збирання необхідних даних у декілька (до 6 і більше) разів і, що особливо важливо, найчастіше дає більш точні дані, ніж суцільний облік, особливо якщо використовується електронно-обчислювальна техніка.

При створенні теоретичної бази для адаптації інформаційно-бібліотечних сервісів, що розвиваються у НБУВ, вбачається підхід, оснований на застосуванні математичної моделі розподілу обігу документів у бібліотечному фонді, що базується на закономірності концентрації та розсіювання інформації С. Бредфорда [4]. Аналіз обігу документів, проведений нами у дослідженні [3], свідчить, що їх обмежена кількість (кілька відсотків від загального обсягу фонду) задовольняє більшу частину читацьких запитів.

Таким чином, поділ фондів сучасних бібліотек на активні та пасивні базується на обігу документів. У той же час, цінність фонду будь-якої бібліотеки визначається багатством зібрань не тільки нової, але й застарілої літератури. Відділювання літератури, що запитується мало, від документів активного попиту та створення спеціальних сховищ для літератури малого попиту практикувалося в Росії та Україні ще у ХІХ ст. Нині цей процес став необхідним, оскільки стрімко зростає кількість документів, що видаються, швидше застаріває інформація, яка міститься в них. Застарілі з наукової точки зору документи треба передавати на депозитарне зберігання. Документи, що мають малий попит, рекомендується поділити на:

□ ті, що мають інформативну цінність для абонентів і можуть бути включені в діючий активний фонд;

□ застарілі з точки зору сучасної науки, які можуть бути переведені у фонд депозитарного зберігання;

□ ті, що втратили інформативну цінність і можуть бути переведені до обмінно-резервного фонду.

Необхідність зберігати застарілу літературу пов'язана з тим, що вона потрібна для досліджень, які дозволяють простежити розвиток тих чи інших проблем. Дуже часто з часом виникає підвищений попит абонентів на застарілі видання. Ця закономірність була виявлена ще у 30-ті роки ХХ ст. Щороку з пасивних фондів наукових бібліотек в активні повертається велика кількість документів. Так, наприклад, сьогодні спостерігаємо підвищений попит на літературу, яка була передана з відділу зарубіжної україніки до основного фонду НБУВ.

Слід зазначити, що практично для кожної книги існує період максимального зростання кількості запитів на неї. «Пік» настає не завжди після видання книги, а часто через рік–два, а потім попит поступово за 3–4 роки спадає іноді до нуля.

Основна ідея, яка лежить в основі динамічної бібліотеки, полягає у залученні досвіду користувача для покращання обслуговування та удосконалення організації масивів документів. В умовах реальної бібліотеки процес модифікації простору інформаційних ресурсів можна вважати постійною властивістю цієї системи. Якщо інтереси користувачів зміщуються в інші галузі або стають популярними нові галузі, організація масиву документів буде поступово змінюватися з урахуванням нових умов.

При вирішенні питань про переведення документів до підсобних фондів в умовах динамічної бібліотеки постає багато проблем. Підходи, що ґрунтуються на обчислюваннях (тобто підрахування кількості посилань на даний документ у подальших публікаціях, кількість запитів на даний документ, яка вимірюється частотою його видачі з книгосховища або часом, упродовж якого документ перебував в обігу, вік документа), складно здійснити на практиці, тому що точні значення цих параметрів одержати, як правило, неможливо (за винятком віку документа). По-перше, не відомо, які періоди спостережень і які обсяги вибірок документів потрібні для одержання надійних результатів. По-друге, кожне вимірювання залежить від конкретних умов, які притаманні даній бібліотеці. По-третє, важливо відрізнити використання документа читачем від його використання для оглядів або інших ретроспективних цілей. Тобто стратегія переведення видань малого попиту до підсобних фондів, яка

базується на показниках, що не можуть бути точно визначені, не може бути успішною. Тому пропонується алгоритм, який безпосередньо використовує динамічне середовище, у якому перебувають документи, і оснований на таких факторах:

- ▶ кількість книговидач даного документа;
- ▶ ранг даного видання в списку документів, які видані у відповідь на даний запит;
- ▶ думка користувача, яку він вносить відносно корисності документа з точки зору задоволення його інформаційних потреб.

Ідея цього алгоритму полягає в тому, що ті документи, які мають досить високі показники, мають бути переведені до зон оперативного обслуговування читачів, і навпаки – видання з низькими показниками можуть бути переведені до фондів допоміжного зберігання.

Отже, більша частина досліджень щодо зміни простору документів зводиться до дослідження таких алгоритмів, у яких у будь-який заданий момент змінюють своє місцезоположення тільки деякі документи. Слід зазначити, що є результати експериментальних оцінок, які доводять, що ефективність використання системи зміни простору документів підвищується у тому разі, якщо оцінки релевантності документів, що використовуються для управління процесом модифікації, даються спеціалістами у галузі, що розглядається.

Як уже зазначалося, для визначення показника попиту проводяться різні вимірювання. До числа кількісних показників, які пропонувалися для цих цілей, належить також і коефіцієнт цитування, тобто число разів цитування даного документа в літературі за даний проміжок часу; число видач документа тощо. Труднощі, що виникають при такому підході, пов'язані з необхідністю точного вимірювання різних показників корисності. В більшості випадків статистичні дані або відсутні, або ті показники, які є, неможливо інтерпретувати. При роботі ж з автоматичними системами, в основі яких лежить пошук у режимі діалогу і динамічне управління фондом, завдання модифікації документного простору легше піддається вирішенню. Запропоноване нами вирішення [3] базується на процесі діалогу, який виконується в рамках звичайної інформаційно-пошукової системи. Основна ідея, що використовується для модифікації простору документів: важливі документи (тобто ті, які читач оцінює як релевантні, ті, які були видані на попередньому етапі пошуку, або ті, що становлять інтерес для користувачів) заохочуються; інші ж – «штрафуються» і можуть бути переведені з основного до допоміжного фонду зберігання.

Таким чином, на основі вищевикладеного можна зробити такі висновки:

1. Враховуючи те, що значний відсоток усіх видач за запитами користувачів припадає на дуже невелику частку видань основного фонду, ефективна організація та керування документними масивами потребують адекватної реакції на зміни в задоволенні інформаційних потреб користувачів книгозбірні.

2. Необхідні постійний аналіз діяльності документних ресурсів, наукові дослідження, що спрямовані на розробку алгоритмів та моделей їх розвитку, пошук критеріїв оцінки якості тощо.

3. Моніторинг відповідей книгосховища має бути спрямований на виявлення видань підвищеного попиту, а також сприяти значному зменшенню трудовитрат бібліотечних фахівців.

Список літератури

1. *Костенко Л. И.* Обращаемость документов в библиотечном фонде и устойчивые законы распределения //

Тез. докл. и сообщ. Международ. науч. конф. «Роль библиотек в социальном и культурном развитии общества»; Киев, 10–13 окт. 1989 г. : В 2 ч. – К., 1989. – Ч. 1. – С. 91–94.

2. *Костенко Л. И., Павлуша Т. П.* Методика определения количественных параметров распределения обрабатываемости документов в библиотечном фонде // Там же. – С. 112–114.

3. *Самохіна Н. Ф.* Адаптивно-інформаційна технологія бібліотечного обслуговування // *Бібл. вісн.* – 2003. – № 2. – С. 27–29.

4. *Солтон Дж.* Динамические библиографические системы: Пер. с англ. / Под ред. В. Р. Хисамутдинова. – М.: Мир, 1979. – 557 с.

5. *Соляник А. А.* Документні потоки та масиви: Навч. посібник для вищ. навч. закладів культури і мистецтв / Харків. держ. академія культури. – Х., 2000. – 109 с.

6. *Терешин В. И.* Библиотечный фонд: Учеб. пособие / Моск. гос. ун-т культуры и искусств. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: Изд-во МГУКИ, 2000. – 175 с.

Асоціація бібліотек України інформує

Вийшли друком нові фахові видання:

▼ **Вилегжаніна Т., Збанацька О.** Інформаційно-пошуковий тезаурус. – Донецьк: Альфа-Прес, 2004. – 1104 с.

Інформаційно-пошуковий тезаурус (ІПТ) НПБ України – універсальний за змістом україномовний словник, створений для опрацювання документної інформації, котрий є інструментом для координатного індексування. Призначений для працівників бібліотечних та інформаційних установ, які займаються індексуванням документів, а також для користувачів бібліотек.

▼ **Словник книгознавчих термінів / В. Я. Буран, В. М. Медведєва, Г. І. Ковальчук, М. І. Сенченко.** – К.: ТОВ «Видавництво Аратта», 2003. – 160 с.

Містить понад 1400 термінів, які розкривають основні поняття з історії, теорії книги, книгознавства, а також практики книжкової справи. Словник розрахований на книгознавців, видавців, науковців, викладачів і студентів ВНЗ культурологічного профілю, всіх, хто цікавиться книгою та книгознавством.

▼ **Орлов П. І., Луганський О. М.** Інформаційні системи і технології в управлінні, освіті, бібліотечній справі: Наук.-практ. посіб. – Донецьк: Альфа-прес, 2004. – 292 с.

У посібнику розглядаються деякі актуальні та проблемні питання запровадження сучасних інформаційних технологій та систем, узагальнюється світовий та вітчиз-

няний досвід, подається нове оригінальне бачення ефективних шляхів розповсюдження інформації. Матеріали теоретичного характеру супроводжуються значними практичними напрацюваннями, які постають ілюстративним фоном теоретичних положень.

▼ **Наукові бібліотеки України: Довідник / НАН України.** Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. Координац. бюро ЕСУ; Укл. А. А. Свобода, Н. Б. Захарова, Н. В. Попович, О. В. Савенко та ін. – К., 2004. – 472 с.

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського спільно з Координаційним бюро Енциклопедії Сучасної України підготували до друку довідник «Наукові бібліотеки України» на основі інформацій, наданих бібліотеками ЕСУ. Довідка про кожну бібліотеку включає відомості про історію формування наукових зібрань, тематичний склад книжкових фондів, наявність рідкісних і цінних видань з певної галузі, склад і структуру довідково-пошукового апарату, наукову та науково-інформаційну діяльність бібліотек, сучасні інформаційні технології, що застосовуються для задоволення потреб користувачів, найпоширеніші форми роботи. Довідник вміщує показники бібліотек за тематикою формування фондів, географічних назв, іменний та показник наукових бібліотек України, які мають понад 100-річну історію. Призначений для працівників бібліотек, інформаційних служб, фахівців, викладачів, студентів.